

Social and economic status of non-court women in the Achaemenid period

Zohreh Khosravi^{*}, Mohammad Taghi Imanpour^{}**

Abstract

From the beginning of human life, women worked alongside men for livelihood. As life became more complex, especially with the formation of local governments and then the great kingdom which led to the division of labor among different sections of society, women also played a role in this new life in different ways. With the formation of the great Achaemenid Empire and the expansion of economic activities that required more labor, women alongside men, became more active in economic activity. Much has been written about the status of women, especially the political, social, and economic activities of court women during the Achaemenid period, but no coherent work has been done about the socio-economic role of lower-class women in this period. Therefore, based on Persepolis inscriptions and other ancient sources and with a descriptive-analytical approach, using the method of historical studies, in this research an attempt has been made to study the status and socio-economic activities of the lower-class women in Achaemenid period. In other words, this study seeks to answer the fundamental question of whether women of the lower classes of Achaemenid society participated in socio-economic activities and in which kind of occupation they were mostly engaged in. Evidence shows that in parallel with men, they were active in the social and economic activities of society

* M.A in Ancient History of Iran, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran,
khosravi13606767@yahoo.com

** Professor of Ancient History of Iran, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran,
(Corresponding Author), mimanpour@hotmail.com

Date received: 24/5/2022, Date of acceptance: 7/11/2022

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

and worked in various occupations, in many cases and based on their skills, they received equal wages as men.

Keywords: Achaemenids, Persepolis, Lower-Class Women, Women Occupation, Persepolis tablets

فعالیت های اجتماعی و اقتصادی زنان فرودست در دوره هخامنشیان

زهرة خسروی*

محمدتقی ایمانپور**

چکیده

از آغاز زندگی جمعی بشر، زنان در کنار مردان برای امرار معاش کار می کردند. با پیچیده شدن زندگی، خصوصاً با تشکیل حکومت های محلی و سپس پادشاهی بزرگ که منجر به تقسیم کار بین اقشار مختلف جامعه شد، زنان نیز به اشکال مختلف در این زندگی جدید نقش ایفا می کردند. با تشکیل امپراطوری بزرگ هخامنشی و گسترش فعالیت های اقتصادی که مستلزم نیروی کار بیشتری بود، زنان نیز پایه پای مردان بیش از پیش در فعالیت اقتصادی فعال شدند. بر اساس گل نبشته های تخت جمشید و سایر منابع باستانی و با رویکردی توصیفی - تحلیلی و با استفاده از روش مطالعات تاریخی، در این پژوهش تلاش شده است به این پرسش اساسی پاسخ دهد که آیا زنان طبقه فرودست جامعه هخامنشی در فعالیت های اجتماعی - اقتصادی شرکت می کردند و این که آن ها بیشتر به چه کارهایی مشغول بودند؟. شواهد نشان می دهد که آنان به موازات مردان در فعالیت های اجتماعی و اقتصادی جامعه فعال بودند و در مشاغل مختلف کار می کردند و در بسیاری از موارد و با توجه به مهارت هایی که داشتند دستمزدهایی برابر با مردان دریافت می کردند.

* دانش آموز خته تاریخ ایران باستان، گروه تاریخ، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران،

khosravi13606767@yahoo.com

** استاد تاریخ ایران باستان، گروه تاریخ، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)،

mimanpour@hotmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۳/۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۱۶

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

کلیدواژه‌ها: هخامنشیان، تخت جمشید، زنان غیر درباری، مشاغل زنان، گل‌نشته‌های تخت جمشید.

۱. مقدمه

پارس‌ها از جمله قبایل آریایی‌ها بودند که در حدود نیمه دوم هزاره‌ی دوم ق.م طی مهاجرتی آرام و تدریجی توانستند خود را از سمت شرق به دامنه‌های شرقی زاگرس در غرب ایران برسانند و در نهایت شاهنشاهی بزرگ هخامنشی را بنیان نهند. این شاهنشاهی توسط کوروش احداث و با روی کار آمدن داریوش به اوج شکوفایی و قدرت رسید. کشف و خوانده شدن تعدادی از گل‌نشته‌های تخت جمشید توسط هالوک (Persepolis Fortification Tablet) و کامرون (Persepolis Treasury Tablets) اطلاعات جالب و ارزشمندی در ارتباط با زندگی روزمره مردم، حساب و کتاب‌های دیوانی و از همه مهم‌تر فعالیت اقتصادی زنان هخامنشی و جایگاه آن‌ها در جامعه در اختیار ما قرار داد (Dandamayev 2002). بر اساس گل‌نشته‌های تخت جمشید و سایر منابع موجود، پژوهش‌های زیادی در رابطه با فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی زنان درباری در دوره هخامنشی انجام شده است. پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که بر خلاف گزارش‌های منابع یونانی که اغلب از محصور بودن زنان پارسی در درون کاخ‌های سلطنتی و حرمسراها همچنین عدم فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی آن‌ها سخن می‌گویند (بروسیوس ۱۳۹۳: ۱۱۴)، زنان این دوره به شکل مؤثری در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه فعال بودند (Shapur Shahbazi 2003: 671-672). به عنوان مثال گل‌نشته‌های تخت جمشید نشان می‌دهد که آرتبامه، همسر داریوش اول، دارای املاک زیادی در منطقه‌ی ایلام بوده است. او در سال ۵۰۰ پ.م مهمانی‌ای در شوش برگزار کرد که در آن ۲۳۶ کوزه شراب مصرف شد (PF 733-37). او در همان سال در هیدلی (Hidali) و دو سال بعد مهمانی مشابهی در کتَوَه (Kantava)، برگزار کرد که برای انجام آن‌ها به ترتیب ۴۶۲۰، ۵۶۶۰ پیمانانه جو دریافت می‌کند (هیئتس ۱۳۸۶: ۳۵۶؛ کخ ۱۳۷۷: ۲۷۴-۲۷۵؛ Cameron 1948: 88). بر اساس همین گل‌نشته‌ها، ملکه آرتیستونه نیز دائماً برای سرکشی از املاک‌اش یا برای دیدن شاه در سفر بوده است. او دست‌کم سه ملک داشته که توسط مباشرانش اداره می‌شده است (Llewellyn- Cameron 1948: 88؛ Jones 2013: 113). بنابراین بر خلاف تصویری که نویسندگان یونانی از

زنان هخامنشی ارائه می‌دهند، شواهد تاریخی دیگر خصوصاً گل‌نشته‌های تخت جمشید نشان می‌دهد که علاوه بر زنان درباری، زنان غیر درباری نیز حضور گسترده‌ای در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه هخامنشی داشتند؛ اما تا کنون پیرامون فعالیت‌های اجتماعی - اقتصادی این طبقه از زنان، پژوهشی به صورت منسجم و مستقل انجام نشده است. لذا در این پژوهش تلاش شده است بر روی فعالیت اقتصادی و اجتماعی زنان غیر درباری دوره هخامنشیان تمرکز شود.

با توجه به نکات فوق، این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که زنان طبقه فرودست جامعه (زنان غیر درباری) در دوره هخامنشیان، در چه حوزه‌ها و بخش‌هایی از جامعه و به چه میزان فعالیت داشتند؟ همچنین این زنان چه مشاغل و حرفه‌هایی را عهده‌دار و به تبع آن از چه جایگاه و دستمزدی برخوردار بودند؟ چنین به نظر می‌رسد که زنان طبقه فرودست جامعه (زنان غیر درباری) به موازات زنان درباری که دارای املاک و تجارت خانه‌هایی بودند و فعالیت اقتصادی داشتند، زنان غیر درباری نیز علاوه بر کار کردن در بخش‌های مختلف مجموعه تخت جمشید، در خارج از این مجموعه نیز در مزارع و در سایر کارهای تولیدی و حرفه‌ای پا به پای مردان خود کار می‌کردند و نقش زیادی در اقتصاد کشور داشتند.

پژوهش‌های انجام شده پیرامون فعالیت اجتماعی و اقتصادی زنان دوره هخامنشیان، بیشتر مربوط به زنان درباری است و تا کنون در ارتباط با فعالیت اقتصادی و مشاغل زنان غیر درباری به صورت جامع پژوهشی انجام نشده است؛ فقط در برخی پژوهش‌ها به صورت پراکنده و جانبی در ذیل موضوعات دیگر به آن‌ها پرداخته شده است. از جمله پژوهش‌هایی که مباحثی هر چند پراکنده در آن‌ها مشاهده می‌شود، می‌توان به کتاب *از زبان داریوش اثر* هایدماری کخ اشاره کرد. ایشان در فصل ششم این کتاب به موضوع «زن در شاهنشاهی ایران» به صورت کلی می‌پردازد و زنان فرودست جامعه در این اثر کمتر مورد توجه مؤلف قرار گرفته است. پیر بریان نیز در کتاب *تاریخ شاهنشاهی هخامنشیان از کوروش تا اسکندر* به فعالیت کورتش‌ها، حقوق و وضعیت اجتماعی آن‌ها می‌پردازد که زنان کارگر را هم شامل می‌شود، اما مطالب این بخش پیرامون زنان طبقه فرودست جامعه از جامعیت لازم برخوردار نیست. والتر هیتس در بخش ششم از کتاب *داریوش و ایرانیان*، بر پایه‌ی اسناد به‌جامانده از بایگانی تخت جمشید، وضعیت اقتصادی و اجتماعی عصر هخامنشی را ترسیم

می‌کند و به وضعیت دستمزدهای کارگران ساده و متخصص می‌پردازد؛ بخش کوتاهی از این فصل نیز به وضع زن در پارس اختصاص دارد که در آن حقوق و مزایای کارگران زن به طور مشخص تر و فعالیت اقتصادی دو تن از شهانوان دربار هخامنشی مورد بررسی قرار می‌دهد.

در برخی مقالات نیز به زنان این دوره پرداخته شده است از جمله تورج دریایی در مقاله‌ای به نام «زن در دوره هخامنشی: پاره‌ای ملاحظاتی» به موضوع زنان در دوره هخامنشی پرداخته است. ایشان در این مقاله به ارائه کلیاتی درباره‌ی زنان هخامنشی و فعالیت اقتصادی زنان بر پایه گل‌نوشته‌های تخت‌جمشید می‌پردازد که فعالیت اقتصادی زنان غیر درباری تنها بخش کوچکی از پژوهش ایشان را نشان می‌دهد. حسن خادمی در مقاله «فعالیت اقتصادی زنان در ایران عصر هخامنشی» مباحث مختصری را در این رابطه بدون بهره‌گیری از گل‌نوشته‌های تخت‌جمشید بیان می‌کند. حمید کاویانی پویا در مقاله «مشاغل و فعالیتهای اقتصادی زنان عصر هخامنشی» نگاهی کلی به موضوع دارد و بیشتر هم بر روی فعالیت زنان درباری تمرکز کرده و تنها اشاراتی محدود به زنان فرودست جامعه و یا مشاغل آنان دارند. خانم خسروی در رساله کارشناسی ارشد خود با عنوان «نقش و فعالیت اقتصادی زنان در دوره هخامنشی» به فعالیت اقتصادی زنان در دوره هخامنشی به صورت کلی می‌نگرد. هر چند که ایشان در این پایان‌نامه به بعضی از مشاغل غیر درباری نیز پرداخته است، اما فعالیت اقتصادی زنان غیر درباری تنها بخش کوچکی از پایان‌نامه را تشکیل می‌دهد. اما مهمترین پژوهش در این زمینه، کتاب *زنان هخامنشی* اثر ماریا بروسوس می‌باشد. مؤلف در فصل آخر این کتاب تحت عنوان «زنان و اقتصاد دربار هخامنشی» بر روی فعالیتهای اقتصادی زنان بر پایه‌ی گل‌نوشته‌های استحكامات تخت‌جمشید متمرکز شده است، اما ایشان هم کمتر به مشاغل و فعالیت اقتصادی زنان غیردرباری پرداخته است؛ مگر در جاهایی که به کارگاه‌ها و گروه‌های کارگری دو تن از بانوان درباری اشاره دارد. لذا به نظر می‌رسد فعالیت اقتصادی و جایگاه اجتماعی زنان غیر درباری که تا کنون بصورت مستقل و منسجم بر روی آن کار نشده است یک ضرورت باشد.

چنان‌که اشاره شد تا کنون کار مستقل و منسجمی پیرامون نقش اقتصادی و اجتماعی زنان فرودست جامعه در دوره هخامنشیان انجام نشده است و ضرورت دارد که این

موضوع به دلیل اهمیت آن جداگانه و بصورت متمرکز مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد تا تصویر روشن از جایگاه و نقش اجتماعی و اقتصادی زنان طبقه فرو دست در دوره هخامنشیان ارائه شود. از این رو برای انجام آن در این پژوهش تلاش شده است با استناد به گل‌نشته‌های استحکامات و خزانه تخت‌جمشید و سایر منابع کهن و با استفاده از شیوه مطالعات تاریخی و با رویکردی توصیفی - تحلیلی به صورت مستقل به مشاغل و فعالیت اقتصادی زنان طبقه فرودست جامعه در دوره هخامنشیان پرداخته شود. برای این منظور در این پژوهش ابتدا به فعالیت اجتماعی و اقتصادی زنان طبقه فرو دست جامعه و میزان دستمزد آنان در مقایسه با دستمزد مردان پرداخته خواهد شد. سپس به طور اختصاصی مشاغل و فعالیت‌های اقتصادی زنان فرودست و موقعیت اجتماعی آنان در دوره هخامنشیان مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲. دستمزد زنان فرودست جامعه

هر چند تا کنون بخش کمی از گل‌نشته‌های تخت‌جمشید خوانده و ترجمه شده‌اند و اکثر آنها هم مربوط به زنان و کارکنان درباری و نظام اداری و آیین‌های دینی در تخت‌جمشید است.^۱ اما همین تعداد محدود توانسته است تصویر نسبتاً خوبی از وضعیت دستمزدها در شاهنشاهی هخامنشی، خصوصاً دستمزد زنان غیر درباری که در مجموعه پارسه کار می‌کردند به ما بدهند. بر پایه گل‌نشته‌های تخت‌جمشید، آنچه که جایگاه زن کارگر را در دوره هخامنشیان تعیین می‌کرد مهارت در کار بود. در دیوانی که داریوش سامان داده بود، بازده کار و مهارت یک اصل عام بود؛ این اصل برای زنان متخصص ماهر نیز مانند مردان امتیازاتی قائل بود (هیئتس ۱۳۸۶: ۳۵۳). در این اسناد مزد کارگران عمدتاً به صورت جنسی پرداخت می‌شد و پایه اصلی محاسبه‌ی آن هم اغلب جو بود؛ حداقل مزد یک مرد ۳۰ لیتر جو (کخ ۱۳۷۷: ۶۱) و حداقل جیره‌ی زنان ۲۰ لیتر جو در ماه بود و زنان اغلب جزو کارگران نیمه آزاد محسوب می‌شدند (هیئتس ۱۳۸۶: ۳۵۲). البته تفاوتی که در مقدار جیره کارگران ساده‌ی مرد و زنان مشاهده می‌شود ممکن است ناشی از ساعت کاری کمتر زنان نسبت به مردان بوده باشد. زیرا زنان علاوه بر کار در بیرون، مسئولیت کارهای خانه را نیز به عهده داشتند که آنان را از انجام کار تمام وقت باز می‌داشت و در چنین شرایطی طبیعی بود که حقوقی برابر مردان نداشته باشند. به طور نمونه سندی وجود دارد که یک روز از

زندگی یک کارگر خزانه را بیان کرده است؛ این کارگر خزانه که بَغَه‌یَاَتَه نام دارد با همسرش رتینا و دو پسر و دختر کوچک‌اش در آبادی خودآیتشیه زندگی می‌کردند و جز دختر کوچکش بقیه اعضای خانواده در بخش‌های مختلف خزانه مشغول به کار بودند. در این سند اشاره شده است که همسر بَغَه‌یَاَتَه به همراه دختر و پسر نه ساله‌اش سه ساعت زودتر برای پخت نان و انجام کارهای ضروری خانه تعطیل شده‌اند. نمونه‌ی دیگر کار نیمه وقت زنان مربوط به زنی است که در گل‌نبشته‌ای با اصطلاح «um_du.tak» به او اشاره شده است و ماهانه ۲۰ لیتر جو دریافت می‌کند. از آنجایی که این اصطلاح به زایمان زن اشاره دارد، می‌توان نتیجه گرفت که احتمالاً این زن در دوران مرخصی زایمان بوده و به همین دلیل حقوق کمتری دریافت می‌کرده است (کخ ۱۳۷۷: ۲۶۳-۲۶۷، ۲۷۱). جالب‌تر اینکه زنان در زمان مرخصی زایمان جیره‌ی اضافی نیز دریافت می‌کردند که جنبه‌ی تشویقی داشت (Henkelman 2008: 48؛ بریان ۱۳۸۶: ج ۲، ۹۰۸). بیشترین کالایی که برای تشویق مادران داده شده، شراب و گاهی آب‌جو بوده است. به طور معمول یک مَریش^۲ شراب به مادرانی که پسر زاییده‌اند و نیم مَریش شراب به مادرانی که دختر زاییده‌اند، داده شده است. این موضوع شاید بیانگر نیازمندی دستگاه اداری به نیروی کار نیرومندتر باشد (ارفعی ۱۳۸۷: ۴۶-۴۷).

علاوه بر کار نیمه وقت زنان، عواملی دیگری مانند ظرافت کار، مهارت کافی یا نوآموز بودن کارگران نیز در میزان حقوق مؤثر بود به همین دلیل حتی گاهی در گل‌نبشته‌ها شاهد تفاوت حقوق زنان در شغلی واحد هستیم. به طور مثال دو زن دوزنده‌ی پالتوهای ظریف ماهانه ۲۰ لیتر جو می‌گیرند، زنی دیگر با همین شغل ۲۵ لیتر و هفت زن دیگر ۳۰ لیتر. همچنین ۲۱ زن دوزنده‌ی لباس ظریف و ۱۸ بانوی دوزنده‌ی لحاف، ۳۰ لیتر جو دریافت می‌کنند (کخ ۱۳۷۷: ۶۴؛ رجبی ۱۳۸۰: ۴۴۶). این رده‌بندی حقوق، مانند وضعیت حقوقی مردان، می‌تواند نشانه‌ی این باشد که زنان خیاط در مراحل گوناگونی از آموزش بوده‌اند (کخ ۱۳۷۷: ۶۴). افزون بر این، در رابطه با مقدار دستمزد کارگران زن در دوره هخامنشیان ما در گل‌نبشته‌های تخت جمشید، بویژه گل‌نبشته‌های استحکامات با عناوین مختلف کاری که اغلب حاکی از توزیع مقدار جیره بین گروه‌های کاری خصوصاً زنان بوده است آشنا می‌شویم. یکی از این عنوان‌های شغلی زنان، «آراشراً» است که که در گل‌نبشته‌های استحکامات برای اشاره به زنان رئیس / سرپرست گروه به‌کاررفته است و بالاترین میزان جیره را دریافت می‌کردند؛ البته این عنوان در گل‌نبشته‌ها فقط ده بار ذکر شده، اما با بررسی

بیشتر می‌توان چنین استدلال کرد همه‌ی زنانی که جیره ۳۰ کوارتی شراب یا ۵۰ کوارتی غله دریافت کرده‌اند، «آراشرا» بوده‌اند؛ این امر به طور قطع در مورد زنانی که جیره خود را به صورت گوسفند دریافت می‌کردند صدق می‌کند (بروسیوس ۱۳۹۳: ۱۹۵؛ بریان ۱۳۸۶: ج ۲، ۹۰۲؛ Hallock 1969: 487).

اصطلاح دیگری که در گل‌نشته‌ها زیاد با آن مواجه می‌شویم، اصطلاح «پَشپ» است که نظر می‌رسد که این اصطلاح اشاره به شغل به‌خصوصی نبوده، بلکه اصطلاحی فنی بوده که به طبقه‌ای از کارگران اشاره دارد که در خدمت اعضای دربار سلطنتی بوده‌اند و می‌توانسته شامل حرفه‌های گوناگونی باشد (ویسهوفر ۱۳۸۳: ۱۱۵). این نیروی کار را میزان‌های متفاوت جیره با ساختار غالب کارگران زن در کنار کودکان کارگر مشخص می‌کند. با توجه به گل‌نشته‌های مربوط به «پَشپ»، آن‌ها جیره‌ای شامل غلات اصلی، شراب یا آبجو به صورت «کاماکاش»، «سَت» یا «زانام» و همچنین آرد دریافت می‌کرد. اغلب در مکان‌هایی که کارگران «پَشپ» مشغول به کار بودند، یک «آراشرا» نیز استخدام کرده‌اند. ۲۴ گل‌نشته‌ی مربوط به کارگران «پَشپ» نشان می‌دهد که یک زن در گروه پَشپ سرپرستی آن‌ها را به‌عهده داشته است که همان «آراشرا» است (Hallock 1969: 265,269,280؛ بروسیوس ۱۳۹۳: ۲۰۶-۲۰۵، ۲۱۹). ۴۳ گل‌نشته‌ی استحکامات نیز اشاره به نیروی کاری تحت عنوان «هرینوپ» دارد. این گروه کاری نیز مانند پَشپ‌ها غالباً از زنان تشکیل شده بود (ارفعی ۱۳۸۷: ۴۶) که گاه در بین آن‌ها تعداد کمی مرد و کودک هم دیده می‌شود که همه‌ی آن‌ها بدون توجه به جنسیت ۲۰ یا ۳۰ کوارت غله می‌گرفتند. در بین گل‌نشته‌های مربوط به «هرینوپ»، گل‌نشته‌هایی هم وجود دارد که فقط شامل زنان است. البته می‌توان به این ۴۳ گل‌نشته، دو گل‌نشته‌ی دیگر، یعنی گل‌نشته‌های ۱۰۶۷ و ۱۰۶۸ استحکامات را نیز افزود، هرچند که در این گل‌نشته‌ها اصطلاح «هرینوپ» به کار نرفته است؛ اما از نظر محتوا با ۴۳ نوع گل‌نشته‌ی دیگر مطابقت دارد (بروسیوس ۱۳۹۳: ۲۱۹-۲۲۰؛ Hallock 1969: 309-310). گروه کاری «هرینوپ» برخلاف «پَشپ»‌ها سرپرست نداشتند و در خدمت اعضای دربار سلطنتی نبودند (ویسهوفر ۱۳۸۳: ۱۱۵)؛ این در صورتی است که چهار گل‌نشته‌ی استحکامات و یک گل‌نشته‌ی خزانه «پَشپ» را در خدمت آرتیستونه و ایردبمه که جزو زنان درباری بودند، توصیف می‌کنند (بروسیوس ۱۳۹۳: ۲۳۳). به‌هرحال محتویات گل‌نشته‌های مربوط به گروه‌های کاری، حاکی از محاسبات دقیق دیوانی آن دوران است.

حال برای ارائه تصویری روشن‌تر از موقعیت کاری زنان فرودست جامعه لازم است به انواع مشاغلی که آنان در این دوره به‌عهده داشتند، پرداخته شود.

۳. مشاغل زنان غیردرباری

آگاهی‌های ما درباره مشاغل زنان در دوره هخامنشی، بیشتر مربوط به زنان درباری و یا زنانی است که در خدمت دولت هستند و از صدها هزاران زن دیگر که در طیف عملیات دیوانی قرار نمی‌گرفتند، اطلاع کمی داریم. این‌ها زنان پیشه‌وران، کشاورزان و یا زنان مستقل املاک بوده‌اند که تنها هنگام پرداخت مالیات محصول و یا چارپایان با آن‌ها مواجه می‌شویم (کخ ۱۳۷۷: ۲۷۷). البته به این نکته هم باید توجه داشت که، در شاهنشاهی بزرگ هخامنشی، در کنار مردمی که در خدمت دولت بودند، پیشه‌وران، بازرگانان آزاد و مالکین بزرگ بی‌شماری هم قرار داشتند که به سهم خود از مزدبگیران و خدمتکاران خاص استفاده می‌کردند و تعداد زیادی از این کارگران و مزدبگیران نیز زنان بودند. به هر حال بر پایه گل‌نشته‌های تخت‌جمشید، زنان علاوه بر این‌که پا به پای مردان خویش به کار دامداری و کشاورزی مشغول بودند، مشاغل متفاوتی از قبیل: خیاطی، بافندگی، آشپزی، شبانی، مربی مهدکودک، آب‌جوسازی و شراب‌گیری، تزیینات ساختمان و نظایر آن را نیز به‌عهده داشتند. براساس شواهد موجود، مشاغل بر اساس جنسیت و بر حسب مقدار جیره تقسیم‌بندی می‌شدند. روشن است که جیره‌ی بیشتر نشانه‌ی تخصص شغلی بالاتر است. از مقایسه دو گل‌نشته‌ی ۸۶۵ و ۸۶۶ استحكامات، چنین استنباط می‌شود که بعضی مشاغل را زنان و مردان هر دو به‌عهده داشته‌اند، درحالی‌که برخی از مشاغل فقط توسط زنان یا مردان انجام می‌شد. به‌این ترتیب شغل «بریکورس» (محافظ، مراقب) و «رمیکورس» بین زن و مرد مشترک است و ظاهراً مشاغل «توپیرا» (کاتب)، «اتیپ» و «مولتپ» مختص مردان است؛ درحالی‌که «آملوپ» و «گال هوتیپ» (تقسیم‌کننده‌ی جیره) از مشاغل زنان است (بروسیوس ۱۳۹۳: ۱۹۹؛ Hallock 1969: 249). در مدیریت حوزه‌های دیوانی و یا محاسبات و حساب‌رسی‌ها نیز از کار زنان خبری نیست. به نظر می‌رسد از زنان برای انجام کارهایی که به منظور کنترل بخش‌های گوناگون اداری، نیاز به ترک محل سکونت و جابه‌جایی و سفر به مناطق دور و نزدیک را داشت، استفاده نمی‌شده است و احتمالاً زن‌ها به دلیل ضرورت حضورشان در خانواده فقط در کارهای ثابت استخدام می‌شدند (کخ ۱۳۷۷: ۲۷۷).

گل‌نیشته‌ی زیر که گل‌نیشته ۸۶۵ استحکامات تخت‌جمشید است، شامل فهرستی از جیره کارگران بر حسب مشاغل آن‌ها است: $x + 46/5$ (بار^۳ از) غله، تأمین شده توسط کَرکیش (۴)، کارگران خزانه‌داری که پایبند بر جیره‌هایی (در) شیراز بودند، که سهمشان توسط بَرَتکمه تعیین می‌شود، به‌عنوان جیره دریافت کردند. ماه‌های اول، دوم و سوم، سال بیست و هشتم. یک مرد، یک نگهبان از atna، ۶؛ شش مرد، اِتیپ (etip) (کارگران)، هر کدام ۴؛ یک مرد، یک تپ‌میکیلکیر (tapmikilkira)، ۴؛ دو مرد، سرپرست، هر کدام ۴؛ ده مرد، خزانه‌داری (کارگران)، هر کدام ۳/۵؛ چهار مرد، رَمیکورش (šramikurra) (کارگران)، هر کدام ۳؛ چهار مرد، مربی / نگهدارنده (attendants) از هَزرنه (hazarna)، هر کدام ۳؛ پنج مرد، مولتپ (mulatap) (کارگران)، هر کدام ۳. پنج پسر هر کدام ۲/۵، نه پسر هر کدام ۲، نه پسر هر کدام ۱/۵، یک پسر ۱، شش پسر هر کدام ۱/۵. یک زن، یک سرپرست، ۵؛ پنجاه و یک (؟) زن، مربی / نگهدارنده، هر کدام ۴؛ چهل و پنج زن، رَمیکورش (کارگران)، هر کدام ۳؛ دو زن، اَمَلوپ (ammalup) (کارگران)، هر کدام ۲؛ یازده (۴) زن، تقسیم‌کننده‌ی جیره، هر کدام ۲. یک دختر ۲/۵، دو (؟) دختر هر کدام ۲، سه دختر هر کدام ۱/۵، یک دختر ۱، یک دختر ۱/۵. در مجموع ۱۸۱ کارگر (Hallock 1969: 249). این گل‌نیشته آگاهی‌های قابل توجهی در زمینه مشاغل مختص زنان و مردان همچنین مشاغل مشترک بین آن‌ها و جیره‌های دریافتی هر شغل، در اختیار ما قرار می‌دهد و از آنجایی که در بین گل‌نیشته‌های موجود، اسنادی از این دست اندک هستند؛ جز اسناد بسیار ارزشمند محسوب می‌شود.

۱.۳ خیاطی

پیشینه بیشتر زنان در گل‌نیشته‌های تخت‌جمشید دوخت‌ودوز و خیاطی است (ارفعی ۱۳۸۷: ۳۰). در واقع خیاطی‌ها یکی از بخش‌های مهم خزانه‌ها بودند. در این خیاطی‌ها لباس‌های مشهوری دوخته می‌شد که در این میان خلعت‌های شاهانه جایگاه ویژه‌ای داشت. نویسندگان یونانی نیز همواره از این لباس‌ها در ردیف اشیاء گران‌بها نام برده‌اند. این زنان کارهای متنوعی شامل، دوخت لباس‌های کاملاً ساده و یا لباس‌های پر زرق و برق که پس از دوخت، هنرمندانه سوزن‌کاری می‌شده است را انجام می‌دادند. جالب این‌که سرپرستی کارگاه‌های تولیدی خزانه‌ها همیشه با یک زن بوده است که بالاترین حقوق را در میان کارکنان این کارگاه‌ها، یعنی ماهانه ۵۰ لیتر جو، ۳۰ لیتر شراب و یک سوم بز یا گوسفند

دریافت می‌کرده است (کخ ۱۳۷۷: ۵۷، ۲۷۰)؛ برای نمونه براساس گل‌نیشته‌ی ۱۷۹۰ استحکامات تخت جمشید، پرنه‌که دستوری مبنی بر تحویل جیره‌ی گوسفند به پنج زن رئیس را صادر می‌کند (بریان ۱۳۸۶: ج ۲، ۹۰۲). هیتس معتقد است که این جیره‌ها مربوط به بانوان سرپرست خیاط خانه‌ها در پنج آبادی عیلام بوده است (۱۳۸۶: ۳۵۴). این جیره شامل ۳۱ گوسفند و هفت سهم برای مدت ۱۹ ماه است که سهم هر زن در سال ۴ گوسفند می‌شود و تعیین آن‌ها به‌عهده ایرشینه (Iršena) بوده است (Hallock 1969: 254). هر چند از اسناد مربوط به جیره گوشت چیز زیادی به‌جانمانده است ولی همین تعداد اسناد باقی‌مانده نشان می‌دهند که جیره گوشت فقط به کارمندان رده بالا تعلق می‌گرفته است (کخ ۱۳۷۷: ۶۳). سایر زن‌هایی که در کارگاه‌های خیاطی شاهی در خزانه‌ها کار می‌کردند حقوق خود را بر اساس نوع لباسی که می‌دوختند دریافت می‌کردند. در این رابطه گل‌نیشته‌ای از سال ۴۹۴ ق.م به‌جامانده است که حاوی اطلاعات جالبی در مورد تقسیمات خزانه شیراز و لیست کارکنان آن است که بیشتر زن بودند و میزان جیره آن‌ها بازتابی از مهارت کاریشان بود. در فهرست این کارکنان، به ۴۵ زن ظریف‌کار با جیره ماهانه ۳۰ پیمانہ جو برمی‌خوریم. همچنین در این فهرست از ۵۱ زن به‌عنوان کارکنان خزانه نیز نام برده شده است که به کارهای هنری دستی مشغول بودند. بر اساس شواهد موجود، این کارگران زن متخصص، خیاط بودند (هیتس ۱۳۸۶: ۳۵۴). زنان خیاط به اصطلاح «ظریف‌کار» جامه‌ها، رداها و پالتوهای را که «ظریف» به شمار می‌آمدند، می‌دوختند و زنانی که کارهای هنری دستی می‌کردند، آن‌هایی بودند که دیوان کارشان را «بسیار ظریف» می‌دانست. این خیاط‌ها رئیسی داشتند که به فارسی باستان مئیشتکا (mathishtakā) نامیده می‌شد. اصطلاحی که لفظاً «زن ارشد» معنی می‌دهد (بریان ۱۳۸۶: ج ۲، ۹۰۲؛ هیتس ۱۳۸۶: ۳۵۴؛ Hallock 1969: 34,35).

علاوه بر کارکنانی که در خزانه‌ها، به کار خیاطی اشتغال داشتند؛ افرادی هم در کارگاه‌های تولیدی شهبانو‌ها و زنان درباری مشغول به کار بافت و دوخت بودند. از جمله می‌توان به کارگاه‌های تولیدی دو شهبانو آرتبامه و آرتیستونه در مناطق مختلف پارس اشاره کرد (Brosius 2021: 103). در این کارگاه‌های تولیدی که معمولاً بیشتر آن‌ها کارگاه‌های خیاطی بود، عمدتاً زنان مشغول به کار بودند. برای نمونه، شهبانو آرتبامه در شیراز ۲۲۴ کارگر داشت که هسته‌ی اصلی این کارگاه را ۵۱ زن خیاط تشکیل می‌دادند. همچنین او کارگاه‌های کوچکتری هم در توکا داشت. گل‌نیشته‌های استحکامات تخت جمشید از کارگاه‌های مشابهی که شهبانو آرتیستونه داشته است نیز خبر می‌دهند (رجبی ۱۳۸۰: ۳۱۰؛

هینتس، ۱۳۸۶: ۳۵۷؛ Brosius 2010). البته با توجه به چند نمونه‌ای که در گل‌نبشته‌های دیوانی تخت‌جمشید ذکر شده، به نظر می‌رسد که زنانی هم به طور مستقل به خیاطی مشغول بودند. برای مثال در گل‌نبشته‌ای از خیاطی مستقل صحبت می‌شود که لباس‌های تولیدی خود را به خزانه تحویل داده و برای هر دست لباس ۱۰ لیتر جو دریافت کرده است (کخ ۱۳۷۷: ۷۰). ما همچنین به کمک گل‌نبشته‌های خزانه تخت‌جمشید از خیاطی باخبر می‌شویم که لباس‌های سفارشی می‌دوخته است. او برای دوخت یک سرپیس مبلغ ۵۵/۵ پنی طلا و برای دوخت یک آتمن ۶ مارک طلا و برای دوخت یک توپته ۸/۳۰ مارک طلا دریافت کرده است. متأسفانه معنای نام این لباس‌های پر تجمل عیلامی برای ما مشخص نیست (هینتس ۱۳۸۶: ۳۵۰)، اما با توجه به اینکه دوخت و سوزن‌دوزی چنین لباس‌های پر زرق‌وبرق عیلامی مستلزم ظرافت خاصی بوده است و بر اساس گل‌نبشته‌ی متعلق به سال ۴۹۴ ق.م که پیش‌تر از این ذکر شد، در کارگاه‌های خیاطی امور ظریف‌کاری و هنرهای دستی را زنان به‌عهده داشتند؛ به احتمال زیاد خیاطی یا حداقل سوزن‌دوزی این لباس‌ها نیز توسط یک زن انجام شده است.

۲.۳ بافندگی

از زمان‌های قدیم بافندگی یکی از راه‌های ابراز علاقه زن به شوهر و فرزندان خود بوده است که موجب استحکام رشته‌های محبت و تحکیم بنیان خانواده می‌شده است به همین دلیل در خانواده‌های پارسی، زنی نمی‌توان یافت که از بافندگی سر رشته نداشته باشد (حجازی ۱۳۸۵: ۱۴۳-۱۴۴). هرودوت می‌نویسد: زن خشایارشا، آمستریس تن‌پوش بلندی به او داد بسیار زیبا و رنگارنگ که با دست‌ان خودش بافته بود (Herodotus. 9.109). از طرفی پادشاهان هخامنشی چون به پوشیدن لباس‌های فاخر و زیبا علاقه داشتند؛ تلاش بسیاری برای تشویق بافندگان کرده‌اند (قدیانی ۱۳۹۱: ۳۷۲؛ تاج‌بخش ۱۳۸۱: ۱۹۴). گل‌نبشته‌های ۱۲۰۰، ۱۲۰۳، ۱۲۳۶ استحکامات تخت‌جمشید، به کارگاه‌های بافندگانی اشاره دارند که زنان در آن‌ها، مشغول به کار بافندگی بودند (Hallock 1969: 344-345, 353)؛ این زنان معمولاً شراب، آب‌جو و آرد دریافت می‌کردند و مانند کارکنان زن دیگر مشاغل مشمول جیره اضافی پس از زایمان هم بوده‌اند. البته این بافندگان فقط در تخت‌جمشید کار نمی‌کردند بلکه بر اساس گل‌نبشته‌های تخت‌جمشید، بافندگانی هم در نی‌ریز، فسا و شیراز

دامن‌های توری می‌بافتند و دستمزد خود را از خزانه تخت‌جمشید دریافت می‌کردند. در داخل گروه بافندگان که تعداد اندکی هم مرد در آن بوده است؛ جیره‌ها بر اساس نوع لباس‌هایی که می‌بافتند، تقسیم می‌شده است (بریان ۱۳۸۶: ج ۲، ۸۹۶، ۹۰۲).

۳.۳ شراب و آبجوسازی

بر اساس گل‌نشته‌های شماره ۳۶، ۳۸ و ۴۶ خزانه تخت‌جمشید، زنان به مشاغل شراب‌سازی و آبجوسازی نیز اشتغال داشتند. گل‌نشته‌ی شماره‌ی ۳۶ خزانه، از ۵۵ کارگر سازنده‌ی شراب صحبت می‌کند که دستمزدهایی به شرح زیر دریافت می‌کردند: (به) وهوش (Vahush) بگو در قلعه، مگاداتس (Megadates) می‌گوید: ۹ گرشه^۴ (Karša)، ۳ شکل، (و) یک سوم (از یک شکل)، نقره، (می‌دهد به‌عنوان) معادل نیمی (از) دستمزد، (یعنی) دستمزد سازندگان شراب (در محل؟) انکورکه (Ankurraka)، (کسانی که) اُتانس حامل شراب (؟) "می‌فرستد". این‌ها در ماه اُتریادیه (Açiyadiya) از سال نوزدهم (انجام شد).... ۱۴ زن، هر کدام، یک شکل. ۱۱ دختر، هر کدام، دوسوم (-Cameron 1948: 140-141).

گل‌نشته‌های ۳۸ و ۴۶ خزانه‌ی تخت‌جمشید نیز مربوط به دستمزد دریافتی آبجوسازان است. گل‌نشته‌ی شماره‌ی ۳۸ خزانه: ارته‌تخمه (Artataxma) (به) وهوش خزانه‌دار می‌گوید: یک گرشه، شش شیکل، و سه‌چهارم و یک‌هشتم از یک شکل، نقره، بدهید. (آن هست) معادل نیمی (از) دستمزد کارگران، سازندگان آبجو، (برای آن‌هایی که) شیده (Shedda) مسئول است دستمزد ماه انمکه (Anamaka) در سال نوزدهم. ۴ مرد، هر کدام، در هر ماه، سه شکل و سه‌چهارم از یک شکل، نقره، آن‌ها دریافت کردند. ۱ پسر، (در هر) ماه، یک شکل و سه‌چهارم و یک‌هشتم (!) از یک شکل، نقره، او دریافت کرده است. جمعاً: ۵ کارگر. (در) ماه انامکه از سال نوزدهم این سفارش مهر و موم شده داده شده است. رسید (هست) از مگابیزوس (Ibid: 144).

گل‌نشته‌ی شماره‌ی ۴۶ خزانه: ارته‌تخمه (به) وهوش خزانه‌دار می‌گوید: نه گرشه، ۹ شکل، دو سوم و یک‌نهم از یک شکل، نقره، برابر نیمی (از) دستمزد، بدهید (به‌عنوان) دستمزد (به) کارگران، سازندگان آبجو در تخت‌جمشید، (برای آن‌هایی که) پلپکّه (Pelpakka) مسئول است. (آن هست) دستمزد ماه ویخنه (Viyaxna) از سال نوزدهم.... ۹

زن، هر کدام، دو شکل و نیم (و!) یک نهم آن‌ها دریافت کردند. ۵ دختر، هر کدام، یک شکل و یک نهم آن‌ها دریافت کردند. ۴ دختر، هر کدام، نیم و نیم (از) یک نهم آن‌ها دریافت کردند. این سفارش مهر و موم شده داده شده است (Ibid: 156). از مقایسه این دو گل‌نبشته که مربوط به دستمزد ۴۵ کارگر سازندهی آبجو است با گل‌نبشتهی ۳۶ خزانه که در بالا ذکر شد، شاید بتوان چنین نتیجه گرفت که شغل آبجوسازان سخت‌تر از شراب‌سازان بوده است و به همین دلیل حقوق بیشتری دریافت می‌کردند. هر سه‌ی این گل‌نبشته‌ها مربوط به دوره پادشاهی خشایارشا است.

۴.۳ ساخت اشیاء هنری

یکی از مشاغل زنان غیر درباری در دوره هخامنشیان، ساخت اشیاء هنری در خزانه‌های دربار بود، که به ظرافت و دقت زیادی نیاز داشت. در واقع خزانه‌های متعدد پارس، علاوه بر نگهداری از اشیای گران‌بها، آن‌ها را نیز تولید می‌کردند؛ به عبارت دیگر خزانه‌ها به طور هم‌زمان، کارگاه‌های هنری و تولیدی‌های دربار شاهی نیز محسوب می‌شدند (هیئتس ۱۳۸۶: ۲۸۹). از جمله این کارگاه‌ها می‌توان به کارگاه‌های ساخت و پرداخت ظروف سنگی اشاره کرد که در تالارهای خزانه‌ی شاهی مستقر بودند و برخی از کارکنان آن‌ها در آرایش دادن و صیقلی ساختن ظروف تخصص زیادی داشتند (بریان ۱۳۸۶: ج ۲، ۹۰۳). بر اساس گل‌نبشته‌های استحکامات تخت‌جمشید، حقوق زنان سازنده‌ی اشیاء هنری، ماهانه ۴۰ لیتر جو و ۱۰ لیتر شراب بوده است؛ تقریباً حقوقی برابر با خیاطانی که لباس شاه یا خلعت‌های شاهانه می‌دوختند (کخ ۱۳۷۷: ۲۴۴).

۵.۳ مهتری

اسب در پیروزی پارسیان بر رقیبان و حریفان نقش قاطع و تعیین‌کننده‌ای داشته است. از این رو نگهداری و پرورش اسب در ردیف اساسی‌ترین بخش حیات نظامی هخامنشیان بوده است و بر اساس گل‌نبشته‌ی شماره‌ی ۶ خزانه، در این دوره زنان نیز به شغل نگهبانی اسب‌ها اشتغال داشتند: ۱۶۵ کرشه نقره، توسط یک مدیر (برای) "زنان مأمور نگهبانی اسب‌های" آباکیش (Abbakish)، برای ایشان که آپیشیاتیش (Appishiyatish) مسئول است، داده شد (برای) معیشت. بفرمان پادشاه. دادومانیه (Dadumania) مرقوم کرد (این سند را)

(Cameron 1948: 93). به عقیده‌ی بروسیوس «ابه‌کهنش» (آباکیش) در گل‌نشته‌ها، اصطلاحی است که به ایردبمه یا نیروی کاری او اشاره دارد (بروسیوس، ۱۳۸۵: ۱۸۰)؛ ایردبمه یکی از زنان دربار داریوش اول است که در گل‌نشته‌های تخت‌جمشید نام او بیش از زنان دیگر ذکر شده است (Brosius, 2010). اگر چه بر اساس اسناد موجود، ایردبمه قاعدتاً باید مقام بالایی داشته باشد، اما هنوز شناسایی او با اطمینان امکان‌پذیر نیست (بروسیوس ۱۳۸۵: ۱۷۷). هنکلمن معتقد است که ایردبمه احتمالاً مادر داریوش (Henkelman 2013: 537) یا یکی از همسرانش است (Henkelman 2010: 23) اما دلیلی برای اثبات این ادعا نمی‌آورد. به‌رحال از گل‌نشته‌ی فوق چنین استنباط می‌شود که برای نگهبانی از اسب‌های بانوان درباری، زنان مهتر استخدام می‌شدند.

۶.۳ مأمور مالیات

یکی از مهمترین منابع درآمد حکومت در دوره هخامنشی، مالیات بوده است. گل‌نشته ۴۱ خزانه تخت‌جمشید به پرداخت دستمزد سه مأمور مالیات اشاره دارد که یکی از آن‌ها زن بوده است: ارته‌تخمه (به) وهوش خزانه‌دار می‌گوید: ۱ کرشه نقره، معادل نیمی (از دستمزد)، را به‌عنوان دستمزد بدهید به کارکنان، گیرندگان خراج، در هرکه‌دوشی (Harkadushi) (؟) برای آن‌هایی که یوشکیه (Ushakaia) مسئول است. آن دستمزد ماه سَمیه‌مش (Samiamash) از سال نوزدهم است. ۲ مرد، هر کدام، هر ماه، ۳ شِکِل و سه‌چهارم (از) همان آن‌ها دریافت می‌کنند. ۱ زن، هر کدام (!)، ۲ شِکِل و یک نیم. (در) ماه سَمیه‌مش از سال نوزدهم. این سفارش مهروموم‌شده، داده شده است؛ رسید از مگابیزوس (است) (Cameron 1965: 148-149). از آنجایی که در نظام‌های سیاسی جهان معمولاً مالیات بگیران در ردیف سخت‌گیرترین و بیرحم‌ترین مأموران حکومت‌ها بوده‌اند و تصدی این مقام جز به نیروی برتر بازو و شمشیر امکان‌پذیر نبود؛ حضور زنان در این شغل موجب شگفتی است.

۷.۳ شبانی

پارسیان در آغاز رمه‌گردانان دشت‌های باز اوراسیا بودند و پس از کوچیدن به فلات ایران و وارد شدن به زندگی یک جا نشینی، کشاورزی و حتی تشکیل امپراطوری، نگهداری و

پرورش دام همچنان بخش عمده زندگی جامعه‌ی پارسی را تشکیل می‌داد. به طوری که بر اساس گل‌نشته‌های موجود هم مردان و هم زنان به این امر اشتغال داشتند.

گل‌نشته شماره ۵۰ خزانه: ۷۵ (؟) کرشه، ۷ شکل، دوسوم (و) یک‌چهارم (از یک شکل) نقره، از خزانه‌ی پارسه را کارگران نگهدارنده گوسفند (در محل) ... رمیده (ramidda) و کسانی که اورتینده (Uratinda) مسئول است، آن‌ها دریافت کرده‌اند. آن معادل نیمی از دستمزد ماه ادوکنیش (Adukanaiasha) از سال بیستم است. ۹۱ زن، هر کدام دو شکل و ... و ۲/۹. ۵۵ دختر، هر کدام یک شکل و ... ۱۷ دختر، هر کدام، یک شکل و یک نهم. ۴ دختر، هر کدام، نصف یک شکل (Cameron 1948: 163). تعداد کارگران در این گل‌نشته، حدود ۳۷۰ نفر است، البته قسمت‌هایی از این گل‌نشته به دلیل آسیب خوانده نشده است؛ به‌هرحال از این تعداد حدود ۲۰۳ نفر مرد و پسر و حدود ۱۶۷ نفر زن و دختر هستند.

گل‌نشته شماره ۶۱ خزانه: ۳۴ کرشه، ۱ شکل، (و) یک‌چهارم (از یک شکل)، نقره، از خزانه‌ی تخت‌جمشید، (که) کارگران، نگهداری گله (در محل) مک‌ه‌آک (Makahak) و کارگرانی که اورتینده مسئول آن‌ها است، دریافت کرده‌اند. آن معادل نیمی از دستمزد ماه ثورواهره (Thuravahara) از سال بیستم است..... ۳۵ زن، هر کدام، دو شکل و نیمی از همان. ۱۵ دختر، هر کدام، یک شکل و سه چهارم و یک هشتم. ۴ دختر، هر کدام، یک شکل و یک چهارم. ۵ دختر، نیم شکل و یک هشتم (Ibid : 175-176). در این گل‌نشته نیز ۱۳۱ شبان دستمزد دریافت کرده‌اند که از این تعداد ۷۲ نفر مرد و پسر و ۵۶ نفر زن و دختر هستند.

۸.۳ سنگ‌سابی

آثار معماری دوره هخامنشی به‌ویژه کاخ‌های باشکوه تخت‌جمشید، از کاربرد سنگ و اهمیت آن در برپایی ستون‌هایی که سقف‌ها را بر فراز خویش نگه می‌داشتند، حکایت می‌کند؛ در این میان حجاری‌هایی که در بدنه‌ی ایوان‌ها و دیوار کاخ‌ها به‌کاررفته است، در نمایش شکوه و عظمت پادشاهان هخامنشی تأثیر بسزایی دارد. گل‌نشته‌ها حکایت از عملیات ساختمانی و تزئینی پرسپولیس به‌خصوص در طول سلطنت خشایارشا را دارند (بریان ۱۳۸۶: ۸۹۶). در این گل‌نشته‌ها، هزاران نفر زنان کارگر نیمه‌آزاد مشاهده می‌شوند که کار سنگین سنگ‌سابی این کاخ‌ها را به‌عهده داشتند؛ معمولاً بیشتر سنگ‌سابان زن بودند.

البته هنوز دقیقاً مشخص نیست که کار این زنان چه بوده است. شاید پس از حاضر شدن نگاره‌ها، صیقل نهایی را زن‌ها انجام می‌داده‌اند (رجبی ۱۳۸۰: ۴۴۶؛ کخ ۱۳۷۷: ۲۶۹-۲۷۰). گل‌نشته ۱۹۶۳:۲ خزانه تخت‌جمشید، سنگ‌کار بودن زنان را تأیید می‌کند: ارته‌تخمه (به) وهوش خزانه‌دار می‌گوید: ۳۸ گرشه، پنج شیکل، نقره، معادل نیمی از دستمزد (به‌عنوان) دستمزد بده به کارگران سنگ‌کار، (برای آن‌هایی که) تو مسئول هستی، ماه آنامگه و سمیه‌مش از سال نوزدهم. ... ۲۷ زن، هر کدام، دو شکل (و) یک نیم؛ ۵ دختر، هر کدام، یک شکل و سه‌چهارم و یک‌هشتم؛ ۳ دختر، هر کدام، باید دریافت کنند یک شکل و یک‌چهارم؛ ۴ دختر، هر کدام، نیمی از یک شکل و یک‌هشتم. {...} ماه آنامگه و سمیه‌مش از سال نوزدهم. این سفارش مهر و موم شده داده شده است. رسید (هست) از مگایزوس. در پارسه (Cameron 1948: 170-171). در این گل‌نشته، از ۷۱ نفر سنگ‌کاری که دستمزد دریافت کردند، ۲۷ نفر مرد، ۵ پسر، ۲۷ زن و ۱۲ نفر دختر بودند. در گل‌نوشته‌های خزانه در کنار زنان سنگ‌کار یا سنگ‌تراش به زنانی که در پارسه با چوب کار می‌کردند نیز برمی‌خوریم (Ibid: 137).

۹.۳ کشاورزی

پادشاهان هخامنشی به تقویت قوای جنگی و توسعه‌ی کشاورزی توجه خاصی داشتند؛ همین امر موجب شده بود که به قسمت‌های مختلف کشور سفر کنند و به حاکمان ایالاتی که در آبادی و عمران قلمرو خود فعالیت می‌کردند، پاداش بدهند؛ در غیر این صورت حاکم را برکنار و مجازات می‌کردند. از طرفی مردم دوران هخامنشی نیز کشاورزی را مهم‌ترین و مفیدترین کارها می‌دانستند و معتقد بودند که اهورامزدا از کشاورزی بیش از سایر کارها خشنود می‌شود (قدیانی ۱۳۹۱: ۳۷۴؛ تاج‌بخش ۱۳۸۱: ۲۲۶-۲۲۷). در واقع اعتقادات مردم و توجه خاص شاهان هخامنشی به کشاورزی، موجب شده بود حاکمان ایالات در ابعاد وسیعی به کشاورزی بپردازند و به‌ناچار به دلیل تأمین نیروی کار بیشتر، زنان را نیز به‌کار بگیرند. در اسناد گروه‌های بزرگی از زنان مشاهده می‌شوند که مانند مردان به کار سنگین و طاقت‌فرسای کشاورزی اشتغال دارند (هیئتس ۱۳۸۶: ۳۵۲). از گل‌نوشته‌های تخت‌جمشید و نیز منابع یونانی چنین دانسته می‌شود که بخش مهمی از زمین‌های کشاورزی و باغات متعلق به درباریان، حکمرانان، رجال و اشراف بوده است (مقدم گل‌محمدی ۱۳۹۰: ۱۳۴)؛

حتی همانطور که پیش‌تر اشاره شد، زنان درباری نیز مالک زمین و املاک فراوانی در پارس و حتی خارج از منطقه مرکزی پارس، در بابل، سوریه، مصر و ماد بودند (Brosius 2010) که استخدام مباشران، کارگران، پرداخت حقوق و ... مستقیماً توسط خود آن‌ها صورت می‌گرفت (بروسیوس: ۱۳۸۵، ۶۹-۷۰) و بدون شک این ملاکین از کارگران زن نیز برای کار در مزارع استفاده می‌کردند. بخشی از کشاورزی هم توسط مردم معمولی که خود مالک زمین بودند، انجام می‌شد که گزنفون آن‌ها را «کشاورزان خرده‌پا» می‌نامد. کشاورزان خرده‌پا که بسیاری از آنان زنان بودند، وضعیت بهتری نسبت به کشاورزانی داشتند که برای ملاکین کار می‌کردند (مقدم گل محمدی ۱۳۹۰: ۱۳۴).

۱۰.۳ مربی کودکان و آشپزی

با توجه به گل‌نشته‌های به‌جامانده از دوره هخامنشیان، به نظر می‌رسد که دیوان مریبانی نیز استخدام می‌کرد تا کارکنان زن در ساعات کاری کودکانشان را به آن‌ها بسپارند و با خاطری آسوده مشغول به کار شوند. در یکی از این گل‌نشته‌ها که جزو گل‌نشته‌های استحکامات تخت جمشید است، به زنی در دوران مرخصی زایمان کار نیمه تمام داده شده است و پس از مدتی او را در گل‌نشته‌ی دیگری مشغول به کار می‌بینیم، درحالی‌که گفته شده نوزادش توسط مریبان مهدکودک نگهداری می‌شود. نمونه‌ی دیگر سند مربوط به خانواده بَغَه‌یَاثَه است که رتینا دختر نه ماهه‌اش را قبل از شروع کار در کارگاه خیاطی به مهدکودک خزانه می‌سپارد (کخ ۱۳۷۷: ۶۵، ۲۶۵). همچنین در گل‌نشته‌ای مربوط به سال ۴۹۴ ق.م، در لیست کارکنان خزانه شیراز که بیشتر زنان بودند، از دو مربی مهدکودک و یازده آشپز زن نام برده شده است (هیئتس ۱۳۸۶: ۳۵۳). بر اساس گل‌نشته مذکور می‌توان گفت زنان زیادی هم در آشپزخانه‌های دربار، برای خاندان شاهی و مهمانی‌های دربار غذاهای متنوع درست می‌کردند یا در آشپزخانه‌هایی زیر نظر دربار، برای ناهار کارگران، غذا می‌پختند؛ چون دربار در برخی از نقاط به کارگران ناهار می‌دادند. در همان سند مربوط به بَغَه‌یَاثَه نقل شده است که او به همراه همسر و دو پسرش در غذاخوری خزانه، ناهار خوردند (کخ، ۱۳۷۷: ۶۹، ۲۶۵). با توجه به این سند، وجود زنان آشپز نیز در مجموعه‌ی کارگری امری طبیعی به نظر می‌رسد.

۱۱.۳ کارکنان خزانه

بیش از هزار کارگر در خزانه‌ها به مشاغل مختلف اشتغال داشتند که ظاهراً بیشتر این مشاغل مربوط به ساختمان بوده‌اند (کوک ۱۳۸۳: ۱۶۰). در گل‌نشته‌های شماره ۲۸، ۳۹، ۴۰، ۴۵، ۶۷، ۷۶ که مربوط به کارکنان خزانه است، زنان و دختران هم مشاهده می‌شوند. البته در این گل‌نشته‌ها، به‌طور دقیق کار این افراد مشخص نیست فقط در گل‌نشته‌ی ۲۸ از این کارکنان به‌عنوان صنعتگر یاد شده است. گل‌نشته شماره ۲۸ خزانه: چپ‌ه‌هوش (Ciçavahush) (به) وهوش خزانه‌دار می‌گوید: ۸ کرشه، ۷ شکل، و نیمی از یک شیکل، نقره، از آنچه در اختیار توست، به آن‌ها بده، (به) کارگران خزانه‌داری، صنعتگران، (یعنی به همه‌ی) کسانی که به آن‌ها باید داده شود. معادل نقره، گوسفند مطابق با حکم (داده شود): ۱ (از) همان (برای) ۳ شکل، نقره، باید دریافت کنند. ماه آثریدیّه (Açıyadiya) از سال پانزدهم... ۵ زن، هر کدام، یک شکل. جمعاً: ۲۳۸ نفر کارگر. اینده‌پیزه (Pizza Inda) نوشت، او رسید را از موش‌مردو (Mushmardu) (؟) دریافت کرد (Cameron 1948: 131).

۱۲.۳ طلاسازی / زرگر

زیورآلات به‌عنوان مکمل پوشش تن و سر و دست و پای زن و مرد همچنین تزیین‌کننده‌ی آن‌ها، همیشه مورد توجه اقوام مختلف بوده است (غیبی ۱۳۸۷: ۱۲۸)؛ به همین دلیل در دوره هخامنشیان نیز زرگری، نقره‌کاری، جواهرسازی و فلزکاری به‌عنوان هنرهای ظریف در کنار هنرهای دیگر مورد توجه ویژه قرار گرفت (قدیانی ۱۳۹۱: ۳۶۹) تا جایی که بر اساس گل‌نشته‌های خزانه و استحکامات تخت‌جمشید، زنان و دختران نیز به طلاسازی اشتغال داشتند. گل‌نشته‌ی ۳۷ خزانه: ارته‌تخمه (Artataxma) (به) وهوش خزانه‌دار می‌گوید: ۱۲ شکل، ۹ شکل، نقره، معادل نیمی (از) دستمزد، بدهید (به‌عنوان) دستمزد (به) کارگران، کاریایی، زرگران. (برای آن‌هایی که) تو مسئول هستی، (به‌عنوان) دستمزد ماه آثریادیه از سال نوزدهم... ۲۷ زن، هر کدام، ۱ شکل و دو سوم آن‌ها دریافت کردند. ۵ دختر، هر کدام، ۱ شکل و یک چهارم آن‌ها دریافت کردند. ۴ دختر، هر کدام، دو سوم و یک ششم از یک شکل، نقره، آن‌ها دریافت کردند. ۴ دختر، هر کدام، یک سوم (و) یک دوازدهم آن‌ها دریافت کردند. (در) ماه سَمیه‌مش از سال نوزدهم. این سفارش مهر و موم شده، داده شده است؛ رسید از مگابیزوس (است). او دریافت کرده است (در)

پارسه. (Cameron 1965: 142). بر اساس این گل نوشته از ۷۲ کارگر طلاساز در پارس، ۲۷ نفر زن و ۱۳ نفر دختر بوده‌اند. گل نوشته ۸۷۲ استحکامات نیز که مربوط به دستمزد ۶ کارگر طلاساز است، ۲۵ بار شراب بین ۲ مرد، ۱ دختر و ۳ زن طلاساز تقسیم شده است (Hallock 1969: 252).

۱۳.۳ مشاغل متفرقه

علاوه بر مشاغلی که در بالا برای زنان ذکر شد به نظر می‌رسد یکی دیگر از مشاغل مربوط به زنان در این دوره «آرایشگری» بوده است. در این دوره نه تنها زنان درباری و اشراف‌زاده بلکه مردان نیز به آرایش چهره و استفاده از عطر و زیورآلات توجه خاصی داشتند؛ گزنفون (8.8.20) به آرایشگران اختصاصی شاه و بزرگان پارسی اشاره می‌کند (جعفری دهقی ۱۳۹۳: ج ۳، ۲۵۳، ۲۵۶). تصاویر برخی مهرها که زنان را در حال آرایش کردن نشان می‌دهد (کخ ۱۳۷۷: ۲۶۲) و داستان استر نمونه‌هایی برای اهمیت شغل آرایشگری در این دوره است. استر بعد از اینکه به دربار شاه هخامنشی می‌آید، اژه خواجه برای او عطرها گوناگون به همراه هفت دختر جوان می‌آورد تا او را برای حضور نزد پادشاه هخامنشی آماده کنند (استر، باب دوم، بند ۹). کنت کورث نیز (3.3.23) از حضور زنانی یاد می‌کند که وظیفه‌ی تعلیم و تربیت فرزندان شاه و شاید به طور اختصاصی دختران جوان را به عهده داشتند (جعفری دهقی، ۱۳۹۳ ب: ۲۵۶). در منابع یونانی، اشارات زیادی هم در مورد فراگیری موسیقی و حضور زنان در عرصه این هنر دیده می‌شود. مثلاً کنزیاس می‌نویسد: در مهمانی‌ها و جشن‌ها، از خوانندگان و نوازندگان که عمدتاً زنان بودند، دعوت می‌شد تا با اجرای موسیقی حضار را سرگرم و شاد نمایند (مقدم گل محمدی ۱۳۹۰: ۱۳۶-۱۳۷). همچنین در جنگ ایسوس پس از شکست داریوش سوم از اسکندر، ۳۲۰ زن نوازنده و آوازه‌خوان به اسارت گرفته شدند؛ نوازندگان این دوره که بیشتر زنان بودند فلوت و چنگ می‌نواختند (راهگانی ۱۳۷۷: ۵۸). در این دوره زنانی هم به‌عنوان ندیمه‌ی شاهزاده‌خانم‌ها استخدام می‌شدند، که ماهانه ۶۰ لیتر جو و ۳۰ لیتر شراب و یک ششم گوسفند یا بز دریافت می‌کردند (کخ، ۱۳۷۷: ۶۶). بارها در گل‌نشته‌های عیلامی تخت جمشید نیز از ماما‌هایی صحبت شده که دیوان در اختیار کارگران می‌گذاشته است، بنابراین می‌توان گفت

یکی دیگر از مشاغل زنان در دوره هخامنشی مامایی بوده است که گاهی این ماماها به استخدام دربار درمی آمدند. (هیئتس ۱۳۸۶: ۳۵۳)

۴. نتیجه گیری

با مطالعه و بررسی گل نبشته‌های تخت جمشید می‌توانیم به آگاهی‌های جالبی در مورد مشاغل و فعالیت اقتصادی زنان پارسی دست یابیم. هرچند که این گل نبشته‌ها آگاهی‌های اندکی از زنان غیر درباری در اختیار ما قرار می‌دهند؛ اما همین آگاهی‌های اندک، ما را از نوع و چگونگی فعالیت‌های اقتصادی این زنان و دستمزد آن‌ها مطلع می‌سازد. بر اساس این گل نبشته‌ها، به نظر می‌رسد زنان هم‌دوش مردان در ساختن کاخ‌های شاهان هخامنشی کار می‌کردند و دستمزد مناسب و در بسیاری موارد با توجه به مهارت و نوع شغل، دستمزدی برابر با مردان دریافت می‌کردند. بنابراین در دوره هخامنشیان ما با برابری و تساوی حقوق زنان با مردان مواجه هستیم و حتی در مواردی زنان سمت سرپرستی گارگاه‌ها را به‌عهده داشتند و گاهی نیز مردان زیر دست آن‌ها کار می‌کردند و از این رو جیره‌ی بیشتری هم نسبت به مردان می‌گرفتند. زنان در این دوره به مشاغل مختلف، حتی مشاغل سختی چون مهتری، گرفتن مالیات، سنگ‌سابی و کشاورزی نیز اشتغال داشتند و به نظر می‌رسد زنان غیر درباری همه مشاغل جز مشاغلی که لازمه آن سفر و جدا شدن از خانواده بود را می‌توانستند به‌عهده بگیرند. امکانات آموزش‌های هنری و مهارت‌های حرفه‌ای نیز برای مرد و زن برابر بوده است و به طور کلی میزان حقوق به نوع کار و نه انجام دهنده بستگی داشت. بعلاوه، با توجه به فعالیت گسترده اقتصادی زنان و ضرورت حضور آن در اجتماع، به نظر می‌رسد آنان مانند مردان در بسیاری از فعالیت‌های اجتماعی جامعه نیز حضور مؤثر داشتند.

پی‌نوشت‌ها

- 1 Cameron, Persepolis Treasury Tablets; Hallock, Persepolis Fortification Tablets; Bowman, Persepolis Aramaic Tablets; Hankelman, The Other Gods Who Are: Studies in Elamite-Iranian Acculturation Based on the Persepolis Fortification Texts (Achaemenid History)

۲. مَریش = ۱۰ کوارت (مایعات)

۳. بار = ده کوارت (اجناس خشک) و هر کوارت معادل ۰/۹۷۱ لیتر

۴. کَرَشَه = ده شِکِل که برای اندازه گیری نقره در متون گل نبشته های خزانه مشاهده می شود.

کتاب‌نامه

- ارفعی، عبدالمجید (۱۳۸۷)، *گل نبشته‌های باروی تخت جمشید؛ متن‌های Fort و Teh*، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- اورلی، دیمز (۱۳۸۸)، *تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام*، ترجمه علی‌اکبر وحدتی، تهران: ماهی.
- بروسیوس، ماریا (۱۳۸۵)، *ایران باستان*، ترجمه عیسی عبدی، تهران: ماهی.
- بروسیوس، ماریا (۱۳۸۶)، *شاهنشاهی هخامنشی؛ از کورش بزرگ تا اردشیر اول*، ترجمه هایده مشایخ، تهران: ماهی.
- بروسیوس، ماریا (۱۳۹۳)، *زنان هخامنشی*، ترجمه هایده مشایخ، تهران: هرمس.
- بریان، پی‌یر (۱۳۸۶)، *تاریخ امپراتوری هخامنشیان؛ از کورش تا اسکندر*، ترجمه مهدی سمسار، ج ۲، تهران: زریاب.
- تاج‌بخش، احمد (۱۳۸۱)، *تاریخ مختصر تمدن و فرهنگ ایران قبل از اسلام*، تهران: یادواره کتاب.
- جعفری‌دهقی، محمود (۱۳۹۳)، «آرایش و پوشش در ایران باستان»، در: *تاریخ جامع ایران*، ج ۳، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- حجازی، بنفشه (۱۳۸۵)، *زن تاریخ؛ جایگاه زن در ایران باستان*، تهران: قصیده‌سرا.
- راهگانی، روح‌انگیز (۱۳۷۷)، *تاریخ موسیقی ایران*، تهران: ماهور.
- رجبی، پرویز (۱۳۸۰)، *هزاره‌های گمشده؛ هخامنشیان به روایتی دیگر*، ج ۳، تهران: توس.
- غیبی، مهرآسا (۱۳۸۷)، *تاریخ پوشاک اقوام ایرانی*، تهران: هیرمند.
- قدیانی، عباس (۱۳۹۱)، *زندگی و تمدن در ایران باستان؛ از ایلام نخستین دولت متمدن تا هخامنشیان*، تهران: آرون.
- کاوایانی پویا، حمید (۱۴۰۰)، «مشاغل و فعالیت‌های اقتصادی زنان در عصر هخامنشی؛ با رویکرد به گل نبشته‌های پرسپولیس»، پژوهش‌نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، دوره ۱۰، ش ۱.
- کتاب مقدس؛ ترجمه هزاره نو (۲۰۱۴)، انتشارات ایلام. چاپ دوم.
- کنخ، هایدماری (۱۳۷۷)، *از زیان داریوش*، ترجمه پرویز رجبی، تهران: کارنگ.

۱۳۶ تحقیقات تاریخ اجتماعی، سال ۱۲، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

- کوک، جان مانوئل (۱۳۸۳)، شاهنشاهی هخامنشی، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.
- مقدم گل‌محمدی، محمد (۱۳۹۰)، مروری بر پیشینه‌ی زنان ایران در دوران تاریخ، تهران: اقبال.
- ویسهوفر، یوزف (۱۳۸۳)، ایران باستان؛ از ۵۵۰ ق.م تا ۶۵۰ پس از میلاد، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.
- هینتس، والتر (۱۳۸۶)، داریوش و ایرانیان؛ تاریخ فرهنگ و تمدن هخامنشی، ترجمه پرویز رجبی، تهران: ماهی.